

Yayın Geliş Tarihi: 29.10.2020

Yayına Kabul Tarihi: 04.12.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Er, Oğuzhan. "19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Entelektüeller Başlıklı Kitabın Tahlili." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 67 (2020): 181-185.

Kitap Tahlili

"19.YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİ ENTELEKTÜELLER" BAŞLIKLİ KİTABIN TAHLİLİ

(REVIEW OF THE BOOK TITLED "ARMENIAN INTELLECTUALS
IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 19TH CENTURY")

Oğuzhan ER*

Yazar: Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş

Yayınevi: Nobel

Sayfa Sayısı:390

Basım: Haziran 2020 /1.Baskı

ISBN: 978-625-402-319-4

Sunuş bölümünü Prof. Dr. Boğos Levon Zekiyan 'ın kaleme aldığı, 19.yy ve 20.yy arasında hayatlarını sürdürmüş Ermeni aydınları konu alan eser, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Kafkasya Çalışmaları ABD Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş tarafından ortaya koyulmuş bir çalışmadır. Literatürdeki çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı düşünüldüğünde, alan çalışanları için kült niteliğe sahip olması beklenen

* ORCID: 0000-0001-5771-7641
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Kafkasya Çalışmaları A.B.D. Yüksek Lisans Öğrencisi.
turkoguzhaner@gmail.com

bu eser, 390 sayfadan oluşmaktadır. Sunuş ve önsözün ardından 3 ana bölümden meydana gelen çalışma sonuç, kaynakça ve indeks sayfaları ile tamamlanmaktadır.

2020 yılının Haziran ayında Nobel Yayıncılık tarafından basımı yapılmış eser, TÜBİTAK 2219-Yurt dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenmiş bir çalışmadır. Ermeni entelektüelliği tarihi örneklerle anlatılarak, eserleri günümüze kadar ulaşmış olan Ermeni aydınlar hakkında detaylı bilgiler ortaya koyulmuş ve entelektüellik hakkında daha önceki fikirler ve yapılan çalışmalar kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır.

Önsözde de belirtildiği üzere kitap, 2 aylık bir çalışma ile gerçekleşmiş ve 5 yıl süren bir çalışmanın ürünüdür.

Çalışmanın 2. ayağını oluşturan saha araştırması kısmının “University of London” da gerçekleştiği ve kaynaklara yerinde ulaşıldığı belirtilmelidir.

3 bölümden meydana gelen eserde Bozkuş, ilk olarak “Antik Çağdan Günümüze Ermeni Entelektüeller” başlığı ile okuyucuları karşılamaktadır. Kitabın bu bölümünde antik dönemden bu yana gelen Ermeni “erbab”ların serüvenine değinilmektedir. Tarihsel süreçlerle temellendirilen bu bölüm, Ermeni modernleşmesinin ortaya çıkması ve Ermeni modernleşmesinin detayları üzerinde durulmaktadır.

İkinci bölümde “Klasik Dönem Osmanlı İdeolojisindeki Ermeniler” başlığında Selçuklu döneminden itibaren Ermenilerin ele alındığı dönem aydınlarına yer verilmiştir.

Klasik dönemden bu yana 19. yy’a kadar olan süre zarfındaki Ermeniler hakkında tarihsel detaylara yer verilen üçüncü bölümde ise Ermeni entelektüellerin tarihsel süreç içerisinde değişim ve gelişmeleri örneklerle desteklenerek ortaya koyulmuştur.

Kitapta “Osmanlı Modernleşmesi ve Entelektüel kavramı” başlığı kronolojik bir biçimde Osmanlı modernitesi sonrası gelişen ve Ermeni literatürüne katkı sunan şahsiyetlerin çalışıldığı görülmektedir. Din etkisi ve bununla bağlantılı olarak kilisenin alternatif seçeneklerle Ermenilerin gelişimindeki rolü yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine Osmanlı İmparatorluğu döneminde yurt dışına (Avrupa) gönderilen Ermeni öğrencilerden bahsedilmiş ve bu doğrultuda Ermeni literatürünün gelişip zenginleşmesinde bu hamlenin çok önemli bir yer tuttuğu örneklerle

ortaya koyulmuştur. Bu sayede Batı'daki gelişmeleri yakinen takip etme fırsatı yakalanırken, Batılı eserler ve yazarlarının düşüncelerinin de topluma aktarılmasının önü açılmıştır.

Ermeni entelektüelleri ile birlikte İtalya ve Fransa örneğindeki gibi ruhban sınıfındaki dini, bilimsel, yönetim ve kültür alanındaki hegemonyası, Ermeni entelektüeller tarafından “Amira”ların elinden çıkarılmış ve toplumun alt kesiminden insanlara geçtiği ortaya konmuştur.

Kitapta en dikkat çekici bölümlerden biri Ermeni kadınlarının durumudur. Entelektüel kadınların milliyetçilik ve Ermeni kimliğinin oluşumundaki rolünün anlatıldığı bölümde, kadınların dergiler aracılığıyla topluma mal olan konularda söz söylemeye başladığı belirtilir. Bu alanda İstanbul'un bu konudaki önemi de vurgulanmıştır.

Kitaptaki bir diğer dikkat çekici kısım da entelektüel kavramının tarihi serüvenin anlatıldığı ikinci bölümdür. Farklı kaynaklarda geçmekte olan ve dayanaklarının etimolojik olarak da ele alındığı bu bölümde, entelektüellik ve modernleşme kavramlarına ayrıntılı bir şekilde değinilerek, entelektüel kavramına dair çeşitli değerlendirmelere yer vermiştir. Entelektüel kavramının kullanılmaya başladığı dönem bir yana Osmanlı Devleti döneminde de entelektüel kavramının hangi durumlarda kullanıldığı, dünya üzerinde bu sözcüğün ne anlama geldiği gibi zihinde canlanan sorulara cevap bularak gelişen bu süreç kronolojik bir biçimde ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde Ermenilerin toplum yararına bir takım görevlerde yer aldığı göz önüne bulundurulduğunda, Türk ve Ermeni münasebetinin oldukça uzun yıllara dayandığının altı çizilmelidir. Bu bağlamda, Bozkuş'un Osmanlı'da birçok Ermeni'nin vali, müfettiş, nazır gibi önemli mevkilere geldiğini belirtmesi, bu tezi kanıtlar niteliktedir.

Eseri incelerken dikkat edilmesi gereken bir diğer ayrıntı ise, eserde yer alan Ermeni entelektüellerinin 17. ila 20. yy arasında Osmanlı'da eser vermiş ve bu dönemde yaşamış entelektüeller üzerine yapılmış bir çalışma olduğudur.

Eserde 44 Ermeni entelektüelin hayatı, yaptıkları çalışmalar ve yaşamlarında ortaya koyduğu eserler genel hatlarıyla okuyucuyla paylaşılmıştır. Her bir entelektüelin toplumda üstlendiği rol, ortak pencere etrafında toplansa da birbirlerinden farklı hikâyeler barındırmaktadır. İçinde Krikor Zohrab, Diran Kelekyan, Ohan Vahanyan, Hagop Baronyan gibi isimlerin yanı sıra yazar, gazeteci, avukat, siyaset adamı gibi çeşitli kimliklere sahip kişilere bu çalışmada yer verilmektedir. Her biri Osmanlı'da yaşamış Ermeni

entelektüeller, topluma mal olan çalışmalar yapmış ve modern kültüre ayak uydurmak, toplumsal moderniteyi sağlamak gibi çeşitli çalışmalar ortaya koymuş şahsiyetlerdir. Bu kapsamda her birinin hayat öyküsü okunduğunda, onların yaşamlarından kesitlere ortak olunma imkânı elde edilmektedir. Her bir yazara geçildiğinde o kişinin fotoğraf ve bazı eserlerinin resimlerine yer verilmesi okuyucunun dikkatini çekecek bir başka detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek kıyafetleri gerekse stilleri ile yaşadıkları dönem hakkında okuyucuya az da olsa bir şeyler fikir verilmektedir.

Eserin son kısmı olan Sonuç kısmında ise; Osmanlı Ermenilerinin Avrupa'ya giderek burada aldığı eğitim sonrası Osmanlı Devleti'ne getirdiği yenilik ve yeni düşünceler üzerinde durulmaktadır. Sırasıyla ekonomi, iktisat, hukuk, edebiyat, tiyatro, eğitim, çeviri, ziraat sözlük, basın ve muhasebe başlıklarında ortaya koyulan yenilik ve reformlar, örnekleriyle birlikte açıklanmaktadır. Avrupalılaşıma neticesinde ortaya konan yenilikler ve daha modern bir hayatın kapılarının aralanması adına temel oluşturacak eserlerin de bu dönemde meydana çıktığını söylemek gerekmektedir. Çünkü genel olarak bu dönem içerisinde yapılan çalışmaların bütününe bakıldığında Modern Avrupalı tarzda yapılan ilk çalışmaların bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir.

Ermeni entelektüeller Avrupa'daki modernleşmeyi topluma uygulayabilmek adına eşitlik, özgürlük gibi kavramlar üzerine bir takım çalışmalar ortaya koymuşlardır. Kadın hakları ve kadınların istihdamı, gibi önemli çalışmalar da dikkat çeken konular arasındadır.

Ermenilerin modern eğitim alanında yaptıkları çalışmaların ilgi çeken bir kısmı kitapta açıkça ortaya koyulmaktadır. Fransa'da aldığı eğitimler sonrası Mektebi-i Mülkiye'de dersler veren ve Fransız Devrimini konu olarak kaleme almış Diran Kelekyan'ın ortaya koyduğu çalışmalar, bu alanda yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olarak okuyuculara örnek gösterilmiştir.

Batılı eserlerin Ermeni ve Osmanlı Türkçesine çevrilmesi ile Avrupa'da ortaya çıkan düşüncelerin Osmanlı ve Ermeni kültürüne kazandırılması kültürel zenginleşmenin önünü açmıştır. Başta Fransız yazarlar olmak üzere dönemin eserlerinin Osmanlı literatürüne kazandırılması, bu dönemin ve kültürel konjektürü adına oldukça dikkate değer hususlardan bir tanesi olmuştur.

Çağın yeniliklerinin sadece edebiyat ile değil; sanat ve sosyal hayat içerisinde de etkisi yadsınamaz bir gerçektir. İnsan hakları, eşitlik, kadın hakları gibi kazanımları örneklerle açıkça ortaya koyan Bozkuş, okuyucuyu dönem sosyolojisi adına bilgiler de kazandırmaktadır.

Özetle, Ermeni entelektüellerin icraatlarını ve literatüre kazandırmış oldukları yenilikleri bu kitapta bulmak mümkündür. Bu alanda daha önce yapılmış bir çalışma olmaması ve bu çalışmanın da nispeten daha kapsamlı oluşu göz önüne alındığında bu eserin ne kadar önemli bir çalışma olduğunu anlaşılmaktadır. Ermeni kültürü ve Ermeni entelektüelleri alanında bilgi sahibi olmak isteyen okuyuculara ve araştırmacılara yol gösterecek bir çalışmadır. Son zamanlarda Ermeni-Türk ilişkilerinin sınırlı bir konu üzerinde tutmanın olağan hale geldiği düşünüldüğünde Bozkuş, Türk-Ermeni kültürel birlikteliği ve bağlarını işleyerek siyasetten farklı konuların da olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, Ermeni literatür araştırmacılarına rehberlik edecek bir çalışmayı okuyuculara kazandırmıştır.